

De eerste generaties landbouwhuishoudleressen

M. E. B. VAN OPHEM

Honderd jaar geleden ontstond de eerste - stedelijke - huishoudschool. Het landbouwhuishoudonderwijs ontstaat ongeveer twintig jaar later en richt zich op de specifieke behoeften van plattelandshuishouders. Anne-mieke van Ophem geeft een historische schets van de beginfase van het landbouwhuishoudonderwijs.

In dit artikel wordt het ontstaan van de eerste landbouwhuishoudscholen in Nederland behandeld. Aandacht krijgen de inhoud van de opleiding en de wijze, waarop de leerlingen het geleerde als N XIX-leraressen in de praktijk brengen. Het accent ligt daarbij op de voorlichting, die in de vorm van landbouwhuishoudcursussen op het platteland van Groningen, Friesland en Drenthe gegeven is.

Oprichting van de eerste landbouwhuishoudscholen

Om aan de enorm gegroeide vraag naar agrarische producten te kunnen voldoen en de concurrentie uit het buitenland het hoofd te kunnen bieden, is aan het einde van de negentiende eeuw een begin gemaakt met een verrekende verbetering van de werkwijzen in de land- en tuinbouw. Mede door eensgezind optreden van boeren en tuinders komen veiligheden, agrarische industrieën en coöperaties tot stand. Ook de overheid draagt een steentje bij door het stimuleren van goed land- en tuinbouwonderwijs.

Al spoedig is dit onderwijs niet alleen gericht op de boer en tuinder, maar ook op de vrouw in het bedrijf. Want als er gemoderniseerd wordt dan moet de vrouw, die naast de boer of tuinder aan het hoofd van een bedrijf staat, op de hoogte gebracht worden van nieuwe methoden en begrippen, ook op huishoudelijk gebied. Huishoudelijk werk is een vak dat geleerd moet worden "en niet alleen te hooi en te gras in het eigen gezin, maar systematisch" (Leliman-Bosch, 1933, p. 14). Tegelijkertijd hoopt men dat een grotere kennis van de huisvrouw zal leiden tot een verbetering van

de gezondheidstoestand van haar omgeving, door het propageren van een gezondere levenswijze.

Het - tot dusver beperkte - aanbod van onderwijs voor meisjes en vrouwen concentreert zich in die tijd vooral in de steden¹. Bovendien schieten bestaande kostscholen en huishoudscholen in het algemeen tekort in het bijbrengen van kennis en vaardigheden, die huishouders op het platteland behoeven. Op instigatie van land- en tuinbouworganisaties wordt in 1913 de Rijkslandbouwhuishoudschool "De Rollecate" in Den Hulst aan de Dedemsvaart opgericht (in 1931 verhuist de school naar Deventer). De rooms-katholieke landbouwhuishoudschool te Posterholt en de protestants-christelijke Christine Hermine-school te Zetten volgen in respectievelijk 1920 en 1931. Deze scholen vormen een welkome aanvulling op het beperkte aanbod van beroepsopleidingen voor vrouwen (verpleegster, onderwijzeres, maatschappelijk werker). Aan de totstandkoming van de scholen ligt echter niet zozeer een feministische impuls ten grondslag. De stimulans komt van overheid en landbouworganisaties.

Het blijken met name vaders te zijn die hun dochters aanmoedigen een opleiding aan een landbouwhuishoudschool te volgen. Een oud-inspectrice² verklaart dit als volgt:

"De houding van de moeder was dikwijls afwijzender; ze misten hierdoor de hulp van hun dochters en ze meenden dat zij hun dochters wel zelf de huishouding konden leren".

Het landbouwhuishoudonderwijs valt aanvankelijk onder het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel. Op grond van de Wet op het Nijverheidsonderwijs van 1921 verandert dat. Vanaf dan worden alle industrie- en huishoudscholen voor jongens en meisjes gesubsidieerd door het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Het jaar daarop doen oud-leerlingen van de landbouwhuishoudscholen het eerste staats-examen. Het daarmee te behalen diploma staat bekend als de Akte N XIX. Vandaar dat degenen, die slagen voor het examen N XIX-leraressen genoemd worden.

Matrassenmaken, Ons Dorps huis, Annen, ± 1938.

De instelling van het staatsexamen in 1922 betekent een snelle erkenning van deze onderwijsvorm. Een vergelijking met de scholen voor maatschappelijk werk illustreert dit. De eerste school voor maatschappelijk werk is in 1898 opgericht, maar pas vanaf 1956 bestaat er een staatserkend examen voor deze onderwijsvorm.

Toelatingsexamen

De opleiding aan een landbouwhuishoudschool duurt na 1921 twee jaar en is intern. Alleen meisjes van 16 jaar en ouder met een diploma MULO-B gecombineerd met een diploma voor huishoudkundige (= 2 jaar huishoudschool) laat men tot de opleiding toe. Het aantal aanmeldingen groeit zo snel, dat besloten wordt tot de instelling van een toelatingsexamen. Toch betreft het een relatief gering aantal leerlingen. In 1913 start "De Rollecate" met acht leerlingen, in 1930 is het aantal leerlingen gegroeid tot veertig, terwijl dat er in 1934 vierenzestig zijn³. Tot 1945 volgen vooral dochters van (grote) boeren de opleiding. Na 1945 komen er steeds meer meisjes uit de burgerij, de kleine boerenstand en arbeidersklasse.

De inhoud van de opleiding tot landbouwhuishoudlerares

De leerlingen krijgen les in koken, voedingsleer, inmaak, slacht, behandeling van de was en woning en kledinghygiëne. Officieel geeft

de Akte voor N XIX-lerares bevoegdheid tot het geven van onderwijs in koken, huishoudelijk werk, wasbehandeling en de daarbij horende theorievakken aan scholen voor landbouwhuishoudonderwijs⁴. Tevens onderwijst men de leerlingen in de dan vigerende ideeën over rationalisering van het huishouden. Grote stimulator hierachter is *Theda Mansholt*, oprichtster en directrice van Rollecate van 1913 tot 1942. Zij maakt in de jaren '20 veel propaganda voor de hervorming van huishoudelijke arbeid onder het motto 'goeddoordacht-huishouden'. Haar uitgangspunt is: wanneer huisvrouwen huishoudelijke kwesties zelf doordenken, kunnen zij efficiënter de huishouding voeren. De gewonnen tijd kunnen huisvrouwen gebruiken om zichzelf geestelijk meer te ontwikkelen, meer bezig te zijn met echtgenoot en kinderen en voor de eigen ontspanning⁵. Mevrouw *Mansholt* weet haar ideeën goed over te brengen. Een oud-leerling⁶ van Rollecate vat het geleerde ruim 40 jaar later als volgt samen:

"De huishouding vormde een onderdeel van een groter geheel. Je moest leren economisch met je geld en krachten om te gaan. Er bleef dan tijd over om aan het dorpsleven mee te doen, om jezelf te ontwikkelen. Het ging om een zo economisch mogelijke beleidsvoering van geld, lichaam en voorwerpen (= huishoudelijke apparaten). Zo probeerde je bij de inrichting van de keuken de looplijnen zo kort mogelijk te houden. Het keukentje van Frau Schütte was een bekend begrip op de land-

bouwhuishoudschool". Dit keukentje was een blauwdruk van een rationeel ingerichte keuken.

Landbouwhuishoudcursussen

Het behalen van de Akte N XIX biedt de mogelijkheid om leraren te worden op een van de drie landbouwhuishoudscholen of op een boerinnenschool. Een boerinnenschool stond open voor boerendochters zonder vooropleiding.

Veel leerlingen keren na afronding van de opleiding terug naar de boerderij, trouwen en brengen het geleerde in de eigen huishouding in praktijk. Dikwijls combineren zij deze bezigheid met het geven van de zogenaamde ambulante landbouwhuishoudcursussen. Deze cursussen, die alleen in de winter gegeven worden, betalen minder goed dan een baan aan een landbouwhuishoudschool.

Gedurende een periode van zes tot acht maanden onderwijzen de leraressen in twee keer drie uur per week de laatste inzichten op huishoudkundig gebied. Dezelfde cursus wordt op meerdere plaatsen gegeven. De leraressen reizen per fiets en nemen hun eigen inventaris mee, die elke keer weer in- en uitgepakt moet worden ('de reizende keuken'). De lesruimten zijn niet voorbeeldig. De watertoe- en afvoer is gebrekkig, een petroleum-lamp dient als verlichting. De cursussen worden gegeven in schuren, tuinhuisjes, een suite van een woning, zolders van herbergen en kleine gemeentehuizen, podia in hotels⁷. Ook club- en buurthuizen stellen ruimte ter beschikking.

De cursussen zijn bestemd voor de plattelandsbevolking en worden bekostigd door de provinciale Maatschappijen van Landbouw.

In de jaren 1920-1940 maakt de agrarische sector in Nederland een zware tijd door. De situatie van met name de kleine boeren en landarbeiders is nijpend.

Vóór 1945 is de meerderheid van de plattelandsbevolking nog niet aangesloten op de waterleiding, riolering en het elektriciteitsnet. De behuizing is vaak slecht en het inkomen gering. Al deze ingrediënten tesamen zorgen ervoor dat de taak van een huisvrouw zwaar is.

In 1921 zijn er in Nederland 1.000 landbouwhuishoudcursussen gegeven, terwijl dat aantal in 1931 tot 7.183 gestegen is⁸.

Stichting voor Huishoudelijke Voorlichting ten Plattelande

Door de economische crisis van de jaren '30 verslechtert de situatie op het platteland. Dat

wordt in die dagen ingezien door veel personen en organisaties. In 1934 wordt de Stichting voor Huishoudelijke Voorlichting ten Plattelande (HVP) opgericht. Deze stichting bundelt alle landbouworganisaties, kruisverenigingen en andere organisaties die contact met vrouwen onderhouden en staat onder voorzitterschap van de toenmalige directeur-generaal van het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, *dr. Van Poelje*. De stichting subsidieert kook- en naailessen voor meisjes en vrouwen uit de arbeidende bevolking en middenstand.

Deze lessen worden veelal door landbouwhuishoudleraresen gegeven, die de inventaris en het materiaal voor de cursussen van de Stichting ontvangen. Een indicatie⁹ van de omvang van de activiteiten geven de volgende cijfers:

1935: 543 cursussen met 12.442 deelnemers

1941: 2.164 cursussen met 36.272 deelnemers.

Doorgeven van kennis

Op de landbouwhuishoudscholen brengt men de leerlingen respect bij voor de wijze, waarop de huisvrouw met zeer beperkte middelen haar huishouding moet voeren. Dit werkt door bij het geven van de landbouwhuishoudcursussen. De inhoud van de lessen stemmen de leraressen af op de bestaande - vaak per streek verschillende - behoeften en niet op de geleerde, theoretische inzichten.

Een oud-lerares¹⁰ bekroop wel eens het gevoel: "Ze weten er meer van dat ik". Maar kennis van de nieuwste voedingsinzichten ontbrak bij de meeste huisvrouwen.

Toch is het moeilijk oude voedingspatronen te doorbreken¹¹: "Men erkent dikwijls nog wel dat men niet goed kan naaien en dit niet heeft geleerd. Dat er eentonig en niet zo heel smakelijk gekookt wordt, zal meestal niet zo gemakkelijk toegegeven worden. Men kent geen ander eten en komt pas door vergelijking tot zekere conclusies. De naaionderrichtbehoefte is groter dan het kookonderricht".

In die tijd eten velen enorm gaar gekookt eten, veel in het zout gezette snij- en slabonen, aardappelen met spekvet en weinig groenten en vlees. De voeding is weinig gevarieerd en eenzijdig maar wel regionaal gedifferentieerd¹². Tijdens de cursussen leren de leraressen de groenten niet te lang te koken, introduceren nieuwe groenten en noemen de voedingswaarde van de produkten. De leraressen proberen de vethoeveelheid in de voeding te verlagen en de hoeveelheid groenten te verhogen. Zo introduceren zij gort met bes-

sensap, vanillevla met vruchten, andijviestamppot van rauwe andijvie, aardappelen met tomaten en geraspte kaas, tomaat met kaas op brood en rauwkost.

Wat tijdens de cursus gekookt is, wordt vervolgens samen opgegeten. Er wordt dan geïnformeerd of de gerechten uit de cursus al eens thuis gegeten zijn en hoe dat bevallen is. Via de jonge meisjes op de cursussen proberen de leraressen indirect haar moeders te bereiken¹³.

Een oud-lerares¹⁴ vertelt dat de introductie van rauwkost en tomaten vóór 1945 niet erg succesvol is: "Dat is geen vreten", was het commentaar van de cursisten en haar familieleden.

De landbouwhuishoudcursussen beperken zich - in tegenstelling tot de HVP-cursussen toendertijd - niet tot het terrein van koken en naaien. Er worden ook adviezen op het gebied van hygiëne gegeven. Soms leidt de nieuwlichterij tot ongewenste effecten. Zo sliepen in Drenthe de baby's vanouds geheel ingewikkeld in benauwde ruimtes. Dat kwam de ontwikkeling van de baby's niet ten goede. Daarin brengt men verandering. Luchtig gekleed in koude kamertjes met de ramen open (ventilatie is belangrijk!) lijden de baby's nu aan onderkoeling en groeien te langzaam. Dit voorbeeld, waarbij de huisvrouwen van het ene uiterste in het andere vallen, behoort waarschijnlijk tot de uitzonderingen. In het algemeen gaan veranderingen langzaam, stapje voor stapje.

Succesvolle onderdelen van het werk van N XIX-leraresen blijken de naaicursus *oud maakt nieuw*, tijdens welke cursus uit oude kledingstukken nieuwe vervaardigd worden en de cursus *matrassen maken*.

Matrassen zijn zeer gewild. Op het platteland slaapt men veelal in een bedstee in het stro. Eenmaal per jaar en dikwijls minder wordt het bedstro verschoond en verbrand. In het stro zitten vaak muizen, die daar zelfs jongen. Op het stro ligt een donkerblauw laken. Men slaapt onder een dekbed van kippeveren. Tijdens de cursus matrassen maken worden er matrassen vervaardigd van stro en hooi op maat van de bedstee. Lakens worden er ook genaaid. De stof ervoor krijgen de cursisten tegen een vierde of minder van de winkelprijs.

De landbouwhuishoudcursussen zijn heel praktisch gericht. Tijdens het onderricht echter bespreekt men tal van onderwerpen, die samenhangen met het huishouden en het gezin. Daarbij staat de uitwisseling van gedachten centraal. De leraressen slaan principieel geen docoertoon aan. Op deze wijze voorzien

de cursussen tevens in de behoefte aan gezelligheid bij de cursisten.

Slotopmerkingen

De kracht van het landbouwhuishoudonderwijs in de jaren voor de Tweede Wereldoorlog ligt vooral in de grote aantallen mensen die het weet te bereiken door voorlichting in de vorm van landbouwhuishoudcursussen en de cursussen van de Stichting voor Huishoudelijke Voorlichting ten Plattelande. Deze laatstgenoemde cursussen worden veelal ook door N XIX-leraresen gegeven.

De eerste generatie N XIX-leraresen genieten veel aanzien in agrarische kringen en haar werkzaamheden worden al snel geacpteerd.

Noten

1. *Mazeland, M. P.*, 1978. Het huishoudonderwijs. In: Huishoudkunde in Nederland. Misc. Papers 16, LU Wageningen.
2. *Smit, G. G.* Het landbouwhuishoudonderwijs in Nederland. Ontstaan, ontwikkeling en betekenis 1908/1965, Den Haag, 1966, p. 57-58.
3. *Smit, G. G.*, a.w., p. 105.
4. *Smit, G. G.*, a.w., p. 68.
5. *Burg, M. van der*, "Meer dan een huissloof door 'goed - doordacht - huishouden'. Theorie en praktijk op 'Nieuw-Rollecate', rijksopleiding voor landbouwhuishoud(N XIX)-leraresen, 1930-1938", Vuga Nithooreeks (1986), p. D3-23.
6. Interview met mevrouw *A. Guermonprez-Tijdens*, oud-landbouwhuishoudlerares, d.d. 5-5-1986.
7. *Leliman-Bosch, M. E.* Geschiedenis van het Huishoudonderwijs in Nederland, Rotterdam 1933, p. 82.
8. *Smit, G. G.*, a.w., p. 93.
9. Stichting voor Huishoudelijke Voorlichting ten Plattelande, 12½ Jaar Huishoudelijke Voorlichting ten Plattelande, Den Haag, 1947, p. 7.
10. Interview met mevrouw *M. T. van Weeperen*, oud-landbouwhuishoudlerares, d.d. 22-5-1986.
11. 12½ Jaar, a.w., p. 33-35.
12. *Jobse-van Putten, J.*, 1988. Voedingsonderricht en voedingsgewoonten. In: Tijdschrift voor Huishoudkunde 9(1)1988.
13. Interview met mevrouw *A. Guermonprez-Tijdens*, d.d. 5-5-1986.
14. Interview met mevrouw *M. T. van Weeperen*, d.d. 22-5-1986.

Auteur

Drs. M. E. B. van Ophem, historica, Wagendwarstr. 44, 3581 WN Utrecht.